

Стеценко Б.С.,

к.е.н., доцент,

докторант кафедри фінансів,

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті проаналізовано процеси трансформації економіки України в напрямі ознак постіндустріалізації. Окреслено перспективи розбудови постіндустріальної економіки в Україні з урахуванням її поточного стану. Висвітлено позиції провідних науковців щодо впливу постіндустріальної стадії глобальної економіки на розвиток економічних відносин в Україні. Охарактеризовано основні кількісні оцінки «постіндустріалізації» вітчизняної економіки, визначено головні перешкоди на шляху реформ в Україні та обґрунтовано заходи щодо їх подолання.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, інформаційна економіка, технологічний уклад, економічна політика.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується наявністю багатьох значимих проблем, від подолання яких залежить конкурентоспроможність нашої держави на глобальному рівні. Два з половиною десятиліття незалежності показали, що сформована в Україні економічна модель поступово втратила свою життєздатність і без рішучих кроків по переформатуванню економічних відносин важко розраховувати на достойне місце нашої держави на політичній та економічній мапі світу.

Об'єктивно процес подальшого розвитку нашої держави потрібно пов'язувати з тенденціями, що притаманні глобальному світу, передусім йдеться про постіндустріалізацію. Проте олігархізація української економіки штучно «законсервувала» реформи у багатьох сферах. Цілоком зрозуміло, що провідні фінансово-промислові групи (ФПГ) наростили свій економічний потенціал за рахунок інтенсивної експлуатації технологічних надбань часів колишнього СРСР, які були сконцентровані насамперед у металургії, хімічній промисловості. Відповідно, з погляду таких ФПГ, подальший розвиток нових технологічних галузей на шляху «постіндустріалізації» є можливим виключно після вичерпування ресурсів у зазначених традиційних для України сферах.

Утім, із позиції економічного розвитку України таке «стримування» акумулює значні загрози, пов'язані насамперед із поступовим поглибленням розривів у технологічному розвитку, тому слід об'єктивно підійти до питання постіндустріалізації української економіки, зважити всі проблеми на цьому шляху, окреслити базові передумови інтенсифікації процесів економічних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розбудови постіндустріального укладу в Україні перебуває у центрі уваги провідних вітчизняних дослідників: Ю. Власенка, Т. Галахової, Т. Єфименко, І. Кулаги, Л. Лебедевої, Д. Лук'яненка, О. Мельника, О. Пархоменка, Е. Прушківської, О. Чубукової, А. Чухна та ін.

Як правило, відомі вітчизняні науковці цілоком критично підходять до оцінки українських економічних реалій, справедливо висвітлюють усі недоліки, що притаманні українській вітчизняній моделі. Разом із тим у питанні постіндустріального розвитку вітчизняної економіки надто багато й суб'єктивізму. Особливо це стосується позицій, засвідчених у різноманітних програмах та концепціях: намагання «міфологізувати» економічний розвиток цілоком вписується у модель поведінки будь-якої української влади. У підсумку ми маємо фактично чи не дві «паралельних» концептуальних позиції щодо оцінки економічних процесів в Україні, у т. ч. в питанні розбудови постіндустріальної економіки.

Мета статті полягає в окресленні перспектив постіндустріалізації економіки України в контексті її подальшої інтеграції у глобальний економічний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініції «постіндустріальне суспільство», «постіндустріальна економіка», «інформаційна економіка», «економіка знань» міцно увійшли не тільки в науковий обіг, а й поступово укорінюються у свідомості пересічних громадян. Цей процес нерозривно пов'язаний із тими стрімкими змінами, що відбуваються під впливом «постіндустріалізації» в бізнес-середовищі та у повсякденному житті індивідуумів.

Не зупиняючись детально на аналізі співвідношення цих понять та їх змістовних ознак, оскільки це повинно бути об'єктом окремого дослідження, зауважимо, що в подальшому, оцінюючи економічні процеси в Україні в контексті постіндустріалізації, будемо орієнтуватися на максимально широке коло підходів до цього питання. Саме це дасть можливість урахувати багатоаспектність процесу постіндустріалізації, його внутрішню мінливість, вплив на різноманітні боки суспільного життя.

З часу здобуття незалежності перед Україною постали складні питання, пов'язані насамперед з ідентифікацією нашої держави у глобальному світі та вектором її подальшого розвитку. Вказані процеси об'єктивно є незавершеними навіть сьогодні, коли, здавалося б, чітко окреслені євроінтеграційні перспективи України. Проте мінливість суспільних настроїв, відвертий євроскептицизм значної кількості громадян, вагома роль на політичному ландшафті відверто популістичних політичних партій та блоків, безвідповідальність політичної еліти в питанні суспільних та економічних реформ – усе це свідчить про складні завдання, пов'язані з подальшим пошуком місця нашої держави в глобальному середовищі.

Своєю чергою, для останнього характерні не менш складні процеси, визначені постіндустріальним етапом розвитку. Фактично Україна повинна вирішувати наявні проблеми в двох ракурсах – на внутрішній арені та у глобальному форматі, для якого характерними є складні суперечності, пов'язані зі зміною

технологічного укладу, трансформаціями на рівні національних держав, корпорацій, індивідуумів.

Утім, незважаючи на той факт, що на протязі останніх десятиліть проблематика становлення постіндустріального суспільства (а, відповідно, й економіки) знаходиться у центрі уваги провідних учених, стверджувати про чітку ідентифікацію критеріїв постіндустріалізації вкрай складно. Крім того, це зумовлено і невизначеністю в наукових колах щодо суті постіндустріального етапу розвитку.

В окремих роботах зустрічаються підходи, орієнтовані на використання певних критеріїв постіндустріального суспільства. Так, Д. Тапскотт виділяє дванадцять базових, ключових ознак нового суспільства, серед яких: орієнтація на знання, використання цифрової форми представлення об'єктів, віртуалізація виробництва, інноваційна природа розвитку, інтеграція, конвергенція, динамізм, глобалізація [1].

Відомий дослідник цього напрямку в економічній науці В. Іноземцев зазначає, в економіці постіндустріального суспільства в результаті науково-технічної революції та суттєвого зростання доходів населення змінився пріоритет – від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг, а інформація та знання стали виробничим ресурсом [2].

Можна навести ще багато визначень постіндустріального суспільства та економіки і вітчизняних, і зарубіжних фахівців, проте всі вони матимуть одну важливу рису – практичну відсутність чітких кількісних критеріїв виокремлення постіндустріального укладу від індустріального, а різниця визначатиметься описом загальних тенденцій, що притаманні цим епохам в розвитку людства. Отже, у контексті дослідження процесу становлення постіндустріальної економіки в Україні можна зробити висновок: цей процес надзвичайно складно ідентифікується за конкретними кількісними показниками.

Ще одна характеристика, що притаманна всім без винятку дослідженням постіндустріальної економіки, – акцент на суперечностях, що їй притаманні, насамперед на суттєвій різниці в постіндустріалізації окремих країн. Формалізовано основні групи суперечностей можна представити так (рис. 1).

Не вдаючись до детального аналізу зазначених протиріч постіндустріалізації в межах саме цієї статті, екстраполюємо їх на рівень вітчизняної економіки. На жаль, можна констатувати, що всі суперечності, що притаманні постіндустріальній економіці, поступово, але невпинно формують для України

порядок денний, в якому наша держава знаходиться на узбіччі глобальних процесів, відіграючи, як правило, другорядну роль на світовій економічній арені. Скоріше можна говорити про взаємний зв'язок: повільний рух до постіндустріалізації визначає поглиблення економічного відставання, яке, своєю чергою, «консервує» застарілий тип економічних відносин в Україні.

З цього приводу вітчизняні науковці І. Кулага та Л. Дуброва зазначають, що «Україна не тільки залишається на індустріальній стадії – важкою і тривалою кризою її економіку відкинута на десятиліття назад... Тому щоб подолати самоізоляцію... нашій країні поряд із продовженням ринкових реформ, удосконаленням і посиленням дії ринкового механізму необхідно здійснювати техніко-технологічне переозброєння економіки» [6, с. 11–15].

Парадоксально, але факт: в Україні це не тільки позиція науковців, це – загальновизнаний факт, яким рясніють численні програми та концепції розвитку. Проте держава, розуміючи складність проблем, їх загрози для майбутнього України, надто мляво реагує на них, так і не напрацювавши цілісної концепції реформ. Для прикладу оцінімо один із найбільш релевантних критеріїв – інноваційність економіки (рис. 2).

Очевидно, що рівень інноваційної продукції трохи більше 1% аж ніяк не сприяє поліпшенню рівня технологій в Україні, не кращою є й ситуація в інших складниках інноваційного процесу. Зокрема, треба звернути увагу на такі дані: по-перше, обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт станом на початок 2016 р. становив близько 485 млн. дол. США; по-друге, частка цих робіт у ВВП коливається в межах 0,6–0,8%; по-третє, лише 18,9% від усіх підприємств займалися інноваціями [7].

Якщо основою постіндустріального розвитку в економічно розвинених країнах є наука та людський капітал, то в українському форматі ми маємо справу з повним ігноруванням цього складника, у т. ч. за рахунок відсутності стимулів на ринку праці. Яскраве свідчення цих процесів – диспропорції в рівні оплати праці (рис. 3).

Зважаючи на сучасний стан вітчизняної науки, Україна перетворилася на «донора кадрів», при цьому трудова міграція, за різними оцінками, охопила кілька мільйонів наших громадян. Можна з упевненістю стверджувати, що рівень оплати праці близько 200 дол. США на місяць буде й надалі спонукати витік інтелектуального капіталу з України

Складними та неоднозначними залишаються процеси у сфері доступу громадян до інформаційних технологій. З одного боку, все більше громадян стають регулярними користувачами мережі Internet, що дало можливість цьому показникові станом на початок 2017 р. досягти 65% (рис. 4).

Разом із тим, частка вікової групи 15–29 років становить 35% від усієї кількості користувачів; питома вага осіб із доходами вище середнього рівня становить 68%. За орієнтовними оцінками, обсяг сегменту eCommerce в Україні в 2015–2016 рр. становив близько 1,5 млрд. дол. США, а купівлю через Internet здійснювали до 4 млн. користувачів.

Утім, будь-які успіхи у сфері «віртуалізації» української економіки, на нашу думку, слід передусім пов'язувати з процесами активізації підприємницької ініціативи, а не з результатами цілеспрямованої політики держави. Остання вперто на протязі багатьох років притримується стратегії підтримки тра-

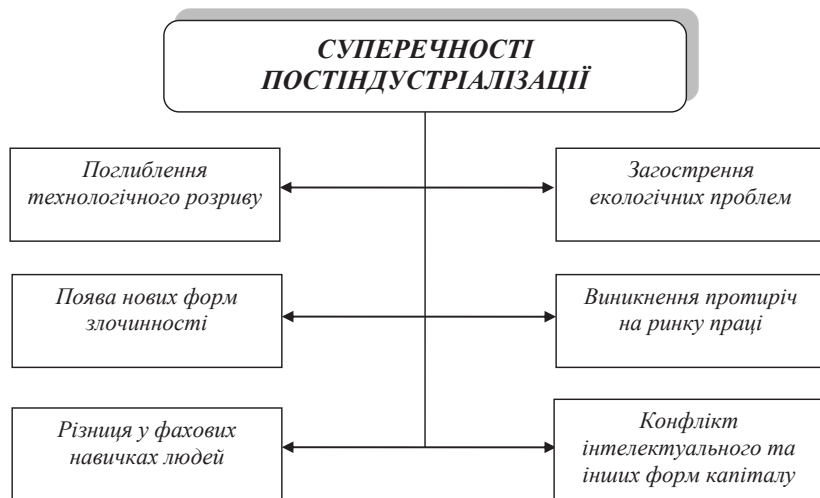

Рис. 1. Ключові суперечності, що притаманні постіндустріальній економіці

Джерело: систематизовано автором за [3–5]

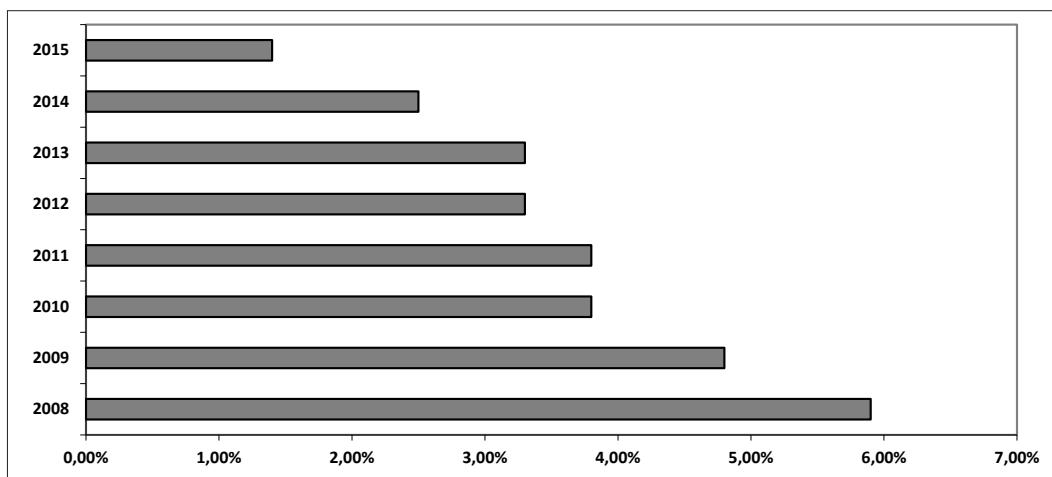

Рис. 2. Питома вага інноваційної продукції в продукції промислових підприємств, %, станом на кінець року

Джерело: складено за [7]

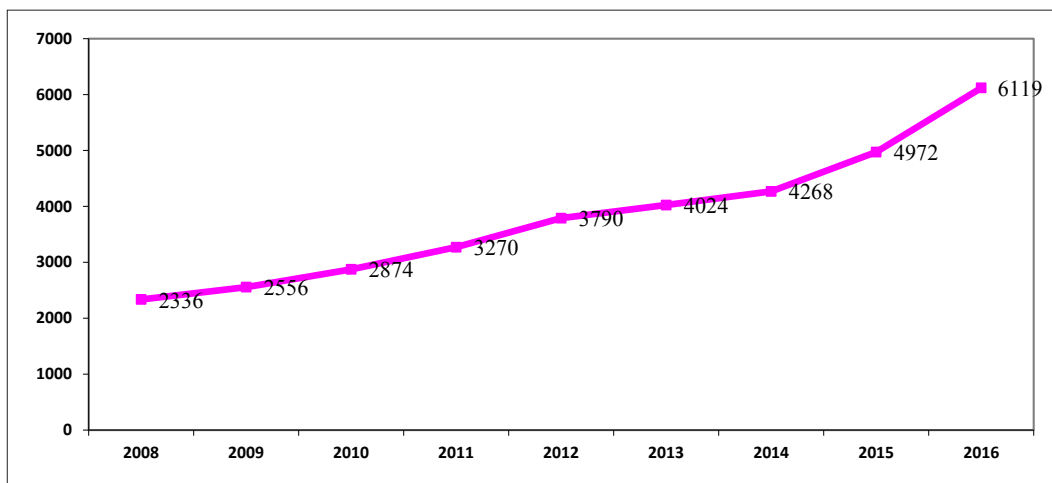

Рис. 3. Середньомісячна заробітна плата у сфері «Наукові дослідження та розробки», грн., станом на кінець року

Джерело: складено за [7]

діційних галузей, основні підприємства яких сконцентровані в руках олігархічних груп.

Зрозуміло, що питання розбудови інформаційного суспільства, а з ним і постіндустріальної економіки надзвичайно складні та вимагають комплексного підходу, який би стосувався не тільки економічної сфери, а й соціальних процесів тощо.

Із цього приводу І. Арістова вказує, що «...якщо виходити з того, що перший етап розвитку інформаційного суспільства переважно ґрунтується на досягненнях інформаційних технологій та технологій зв'язку, то наступний етап його розбудови має припускати більш широкі соціальні, етичні та політичні параметри» [9]. Інші науковці вказують на те, що відбувається процес формування своєрідної інформаційної культури, яка й визначає поведінку різних суб'єктів в інформаційному середовищі [10].

На нашу думку, саме відсутність указаної інформаційної культури й формує нинішню позицію України в процесах постіндустріалізації. Зрозуміло, що процес розбудови постіндустріальної економіки є надзвичайно складним. Цілком вірно виглядає позиція окремих вітчизняних авторів, які визнають, що універсальної методології, що забезпечувала б зміну еко-

номічної системи конкретної країни на ринкових засадах, при цьому з одночасним спрямуванням розвитку на перехід до висхідного етапу цивілізаційної ієрархії – постіндустріального суспільства, немає [11].

Висновки. Постіндустріалізація української економіки перетворилася на процес, якому притаманні як швидкий прогрес в окремих сферах, так і глибокі провали. У цілому можна зробити такі висновки:

1. Державна політика в питаннях розбудови постіндустріальної економіки за своїми змістовними характеристиками є декларативною та часто обмежується загальними цілями та заходами без їх прагматичного наповнення. Саме у цьому полягає «міфологізація» постіндустріального шляху розвитку в Україні, яка робить постіндустріальний розвиток для можновладців декларацією про наміри, значно рідше – реальними прагматичними справами.

2. Реалії полягають у тому, що основним «драйвером» постіндустріалізації є приватний сектор, який виявляє здатність адаптувати свою діяльність до мінливого конкурентного ландшафту та використовувати переваги інформатизації економіки. Для значної

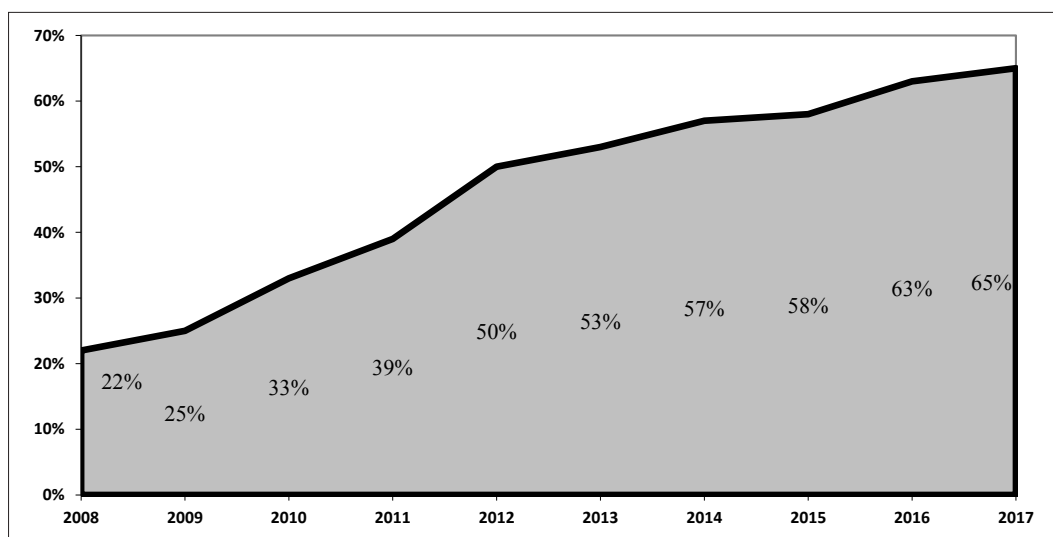

Рис. 4. Питома вага осіб, що регулярно користуються Internet, % від загальної кількості населення, грн., станом на початок року

Джерело: складено за [8]

частини бізнес-структур інформація насправді перетворилася на економічний ресурс та фактор конкурентної боротьби.

3. Кількісне зростання Internet-аудиторії лише частково визначає тренди постіндустріалізації, оскільки сегмент eCommerce є незначним, а багато користувачів та споживачів ігнорують можливості використання мережі для бізнес-рішень.

4. Розвиток інформаційних технологій на сучасному етапі розвитку в Україні суттєво вплинув на політичне життя та соціальні аспекти, проте вплив на економічні відносини не є визначальним. Концентрація економічної влади в Україні в рамках кількох фінансово-промислових груп штучно «консервує» галузеву структуру, у т. ч. і за рахунок державної підтримки.

5. У наявних умовах держава засвідчила власну слабку здатність до розбудови постіндустріальної економіки в Україні, відповідно, інтенсифікація процесів у цьому напрямку має базуватися на всебічній підтримці приватної ініціативи, дерегуляції та сприянні комерціалізації вітчизняної науки.

Література:

1. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Д. Тапскотт ; пер. с англ. – К. : INT Пресс ; М. : Рефл-бук, 1999. – 432 с.
2. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Инземцева. – М. : Академия, 1999. – 640 с.
3. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_163.
4. Соболевская А. Противоречия постиндустриального разделения труда как фактор глобального кризиса / А. Соболевская // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 110(2). – С. 93–95.
5. Лебедева Л. Проблеми становлення концепції постіндустріального суспільства / Л. Лебедева // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – № 6. – С. 83–91.
6. Кулага І.В. Україна на шляху до постіндустріального суспільства / І.В. Кулага, Л.М. Дуброва // Вчені записки. – Київ : КНЕУ, 2008. – Вип. 10. – С. 11–15.
7. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Проекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inau.ua/proekty>.
9. Арістова І. Методологічні засади розбудови суспільств знань / І. Арістова // Права інформатика. – 2008. – № 3(19). – С. 10–17.

10. Моргулець О.Б. Закономірності розвитку сфери послуг в процесі становлення інформаційного суспільства та суспільства знань / О.Б. Моргулець // Ефективна економіка. – 2014. – № 8.

11. Мороз О.В. Принципи адаптування економіки України до вимог постіндустріального суспільства / О.В. Мороз, С.С. Воловодюк // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 62–66.

Стеценко Б.С. Становлення постіндустріальної економіки в Україні: мифы и реальность

Аннотація. В статті аналізуються процеси трансформації економіки України в напрямленні признаков постіндустріалізації. Очерчені перспективи розвитку постіндустріальної економіки в Україні з урахуванням її поточного стану. Освещені позиції вчених щодо впливу постіндустріальної стадії глобальної економіки на розвиток економічних відносин в Україні. Охарактеризовані головні кількісні оцінки постіндустріалізації економіки, визначені головні перешкоди на шляху реформ в Україні та обґрунтовані заходи по їх подоланню.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, постіндустріальна економіка, інформаційна економіка, технологічний уклад, економічна політика.

Stetsenko B.S. Development of postindustrial economy in Ukraine: myths and reality

Summary. The article analyzes the processes of transformation of the Ukrainian economy towards the characteristics of “postindustrialization”. The perspectives of building a post-industrial economy in Ukraine taking into account its current state are outlined. The position of leading scientists concerning the influence of the post-industrial stage of the global economy on the development of economic relations in Ukraine is highlighted. The main quantitative assessments of the “postindustrialization” of the domestic economy are characterized, the main obstacles on the way of reforms in Ukraine are identified and the measures to overcome them are justified.

Keywords: postindustrial society, postindustrial economy, information economy, technological mode, economic policy.